

Бокоева Ж.Т.

**КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ МАХАБАТ ТЕМАСЫ
(Омор султановдун ырларынын мисалында)**

Zh. T. Bokoeva

**THE THEME OF LOVE IN THE POETRY OF THE KYRGYZ
(in the example songs Omor Sultanov)**

УДК:37/345

Бул макалада кыргыз поэзиясындагы махабат темасы Омар Султановдун ырларынын мисалында каралган.

In this article the theme of love in the poetry of the kyrgyz (in the example songs Omor Sultanov).

«Лирика дагы сөз искусствосу, бирок мында кең-кеесири сөз, диалог, монолог жок, мындагы сөз акындын ички сезиминде, жан дүйнөсүн, тагдырын аралап, анан ошонун бир учурун, жеке турмушунун бир мезгилин камтып, мына ошону көпчүлүккө тартуулайт. Окуя автордун субъективдүү дүйнөсүндө, ичинде жашайт, бир эле мезгилде муну менен кошо жалгыз каарманы пайда болот. Бул автордун жана каармандардын лирикалык биримдиги лирикалык «Мени» менен түшүндүрүлөт. Лирикадагы окуяны айтып берүү бул – «Мендин» оюндагы, сезиминдеги сыр, же болбосо баштан өткөн окуянын, кайгыруу, азап чегүүнүн биримдиги».¹ Мында айтылгандай О. Султановдун лирикалары аркылуу акындын толук өмүр баянын окуп үйрөнүүгө болот. Ошону менен бирге акындын балалык кезинен баштап азыркы учурга чейинки баштан өткөргөн турмуштук окуялары берилген ыр саптарынан тарыхый мезгилдин элестери тартылат. Белгилүү болгондой акын-жазуучулардын чыгармаларындагы сюжет, идея, тема сөзсүз түрдө алар жашаган мезгилден, башынан өткөргөн турмуштук окуялардан алынып, ошол доорго карата сын-пикир же болбосо көз караштын жыйынтыгын берет эмеспи. Акындын ары кызыктуу, ыр кумардуу, ары кайгылуу, азаптуу баштан өткөргөн турмуш чындыгы чыгармаларында элестүү, берилген ойдун тереңдиги жана көркөмдүүлүгү менен өзгөчөлөнүп чагылдырылат. Дал ушул себептен орустун улуу адабият сынчысы В. Г. Белинский «өз доорунун адамы, доорунун кызыкчылыгын өздөштүрсө, чындыкка кызыкса, турмуштан мисал алса, дооруна кызмат кылса мына ушул эркин чыгармачылык» деп айткандай, акын О. Султановдун поэзиясы да элге жакын болуу менен чыныгы маңызын ача алган. Акындын поэзиясы улуттук салттуу поэтикалык алкактан чыгып, ыр түзүлүшү, ыргагы, тематикасы жагынан жаңы деңгээлде турган чыгарма болуу менен өзгөчөлөнөт. Руханий жактан бөтөнчө бүгүнкү мезгилдеги поэзияда терең лиризмди өнүктүрүү, изденүү менен жаңы формадагы, жаңыча темадагы

таасирдүү, курч чыгарманы жаратуу бийик интеллектуалдык, сезимталдык чыгармачылыкты талап кылат. «Белгилүү жазуучу Салтыков-Щедрин кыялдан чыгарган нерсени айтып жатып (фантазияны): «Адабий изилдөө – адамдын сөзсүз баса турган кадамын гана кароо эмес, а эгер ал батынып баса ала турган кадамын да кароо. Сүйлөнгөн гана речти эмес, айтпаса да ойлонгон речти да изилдөө»² дегендей, акын О. Султановдун чыгармачылыгын изилдеп жатып, анын лирикаларындагы айтылган речин анализдөө менен айтпаса да ойлонгон речин изилдөө максат кылынат. Акындын лирикаларындагы ар бир сабынын тереңинде камтылган ой жатат. Мына ошол айтылбаган речин изилдөөдө акындын чыгармачылык дараметин тереңден аңдап түшүнүүгө жол ачылат.

«Сүйүү сезиминин улуулугун, татаалдыгын, аруулугун О. Султанов түрдүү диапазондо берүүгө далбас уруп, канчалык акындык бушаймандыкка түшпөсүн, улуу поэзия да Султановдун акындык облигин өзүнөн кем калышпаган аракетте окурманга ачып берет. Акындын сүйүү ырларындагы дагы бир кайрылып белгилей турган маселе – айтылган окуянын өзү эмес, куду окурман баштан кечирген сезим менен көрүнүштөй көз алдына тартып бергендигинде».³ Бир жактуу сүйүү жөнүндө баяндап, // Эчен түн кирпик какпай ойгоо жаттым // Капамды эч кишиге айткан жокмун // Сүйүүнүн сен татпаган даамын таттым// деп кыйналганын, сагынычын, кусалыгын, кайгысын баяндап келип, // Сүйбөйт деп, мен, садага, таарынбадым// Сен менин чын сүйүүдө көзүмдү ачтын// деп сүйүү кандай гана болбосун адам баласына кубаныч алып келерин жана керек болсо сүйгөн адамынын күлкүсүн көрүп көңүл ачканын айтат. Мындай жеке кайгыруу, арман, жалгыздык, четке кагылган сүйүү, көңүл калуу, сагынуу үлгүсүндөгү элегияларды Байыркы Рим акындары Овидий, Тибуллдун чыгармаларында жазылса, андан кийинки Европанын алдыңкы өкүлдөрү Гете, Т. Грей, А. Ламартин ж.б. акындар элегияны жаңы деңгээлге көтөрүп, бул жанр орус адабиятында М.Ю. Лермонтов, К. И. Батюшков, А.С. Пушкин, М.Ю. Жуковскийлердин мыкты үлгүдөгү чыгармаларында чагылдырылган. Ал эми кыргыз адабиятындагы мындай жанрдын үлгүлөрүн О.Султановдун лирикаларынан байкайбыз. «О.

¹ Асакеева Д. Адабият теориясы. – Бишкек, 2008. -45-б.

² Асакеева Д. Адабият теориясы. – Бишкек, 2008. -15-б.

³ Паизова К.О. Султанов–кыргыздын таланттуу акыны // Адабият жана искусство маселелери. -Б., 2008, 81-б.

Султанов да элегия жанрында эмгектенип, жан дүйнөсүндөгү купуя сырды ачкан, сүйүү арманын, кайгысын, бирок сүйүүнүн бардыгына кубанган адамдын оюн чагылдырган улуттук поэзиядагы мыкты үлгүлөрдү бере алган».⁴ Бирок бул ырында эч кандай өзгөчөлөнгөн көркөм сөз каражатын, салыштырууну көрө албайбыз. Мындагы стиль өтө жөнөкөй жана турмуштук-күнүмдүк колдонулган сөздөр менен баяндап жаткандай сезилет. Жогоруда берилген «Түн» деген ыры менен бул ырдын жазылыш стили эки башка, же, тактап айтканда, бири эркин ыр формасында жазылса, экинчиси традициялык ыр формасында жазылганына карабай, ойду берүү стилинде кандайдыр бир жалпылык байкалат. Бул акындын башка акындардан айырмалап турган султановдук өзгөчөлүгү. Акындын жетишкендигин, изденүүнүн жыйынтыгын ушул саптардан байкаса болот. Бир жазуу – бул шурудай тизилген уйкаштык менен кооз сөздөр эмес, а дал ушундай адам турмушундагы анчейин маани берилбеген ой-толгоолор, түрдүү сезимдер, башкаларга сөз менен айтып жеткире алгыс улуу сезимди, сагынычты, же болбосо, азап чегүүнү образдуу түрдө элестүү кылып окурмандарга жеткирүү эмеспи. Акындын акындык дарамети – берейин деген ою жеткиликтүү болуп, окурмандар тарабынан жылую кабыл алынганда гана ачылат. О. Султановдун изденүүсүнүн жыйынтыгы менен башка акындардан өзгөчөлөнгөн стили акырындык менен калыптанып отурат. Поэзияны таза сактап, улуу чыгармачылыкты таанытууга далалат кылып, улуттук поэзия менен дүйнөлүк айкашын түзүү акындын негизги милдети эле. Мына ушундан улам акын чыгармачылыгы бир топ башка акындардын чыгармачылыгынан иргелген чыгармачылык катары өз ордун тактап алды. Албетте, айрым бир ырлары ритмикалык жактан, лирикалык бүтүндүктү түзүү жагынан анчейин уюштурулбай калган учурлары кездешпей койбойт. Антсе да, айрым саптарында берилген элестүү ойлор, күтүүсүз жарк эткен образдык туюнтмалар, мезгил алкагын жаңыча берүүнүн жышаандары салмактуу. Акындын чыгармачылыгындагы көркөм поэтикалык башаттары акырындык менен такшалып отуруп, жогоруда белгилеп өткөндөй, элегия жанрынын жетишкен үлгүсү катары «Сен жөнүндө поэмасы» жазылды. Бул поэма лирикалык циклдагы салттуу ыр формасында жазылып, окурмандардын өзгөчө сүймөнчүлүгүнө ээ болуп келет. О. Султанов бул ыр формасында чыны менен эле жогорку деңгээлдеги ырларды жарата алган. Бул тууралуу айрым сынчыларыбыз «О. Султановдун салттуу формадагы ырлары өз башынан кечирген окуяларын, кайгы-муңун, кубанычтарын таага башка жан толгонууларын, өзгөчө балалык даасирлерин жазганда жакшы чыгат. Бул айтылганга анын ар кайсы китебинен

ондогон мисалдарды тапса болот».⁵ деген пикирин айтышкан. Бирок акын өз чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн салттуу ыр менен чектеп койгон эмес. Ал дагы изденип, жаңыча стилде жаңы ырларды жаратты. Буга «Чарчоонун жүзүнчү ыры» мисал боло алат. Ал акындык изденүүнүн негизинде жазылган жаңы темадагы поэма болуп эсептелет. Мында акын ар бир ырын саано менен турмуш чындыгын ар кыл темада сүрөттөгөн. Турмуштан көргөндөрүнүн баардыгына ой жүгүртүп, алардын ар биринин турмуштук маңызы менен философиясын поэтикалык образ аркылуу ачат.

Омор Султановдун акын болуп калыптануусундагы жеке өмүр жолуна байланышкан төмөнкү факторлорду бөлүп көрсөтүшүбүз зарыл. Биринчиси, акындын туулуп өскөн жери, анын кооз жаратылышы, айыл жашоосу, Ысык-Көл аны жашоого, сүйүүгө болгон арзуу сезимдерин ойготсо, экинчиден, Улуу Ата мекендик согуштун тылдагы оор күндөрү, каргашалуу түндөрүн башынан өткөрүп, кыйын кезең күндөрдө атасынан айрылганы, энесинин оорунун азабын тартып кош айтышканы, өзү теңдүү балдардын жапжаш туруп, чоң киши көтөрө алгыс жоготуу кайгысын тартканы, айтор, баары жуурулушуп келип акындын жүрөгүндө кетпес так болуп калуу менен ата мекен, эне-бала, граждандык жана махабат темасындагы лирикаларынын жазылышына негизги фактор болуп эсептелет.

Кош Ысык-Көл, жолугушуу алдыда
Кош, толкундар, силер да аман калгыла.
Көрүнбөгөн бир бөксөрүү, бирде өксүү
Энчиленген биздин кербез тагдырга
Мен сезимдин эркине эрте багынып
Жүрдүм мында салкыныңды жамынып.
Апакемди кээде эсимден чыгарып

Асты унутпай сени эстеп сагынып «Кош, Ысык-Көл» – деп башталган бул поэмасында акындын туулган жерге болгон сүйүүсү, сагынычы берилет. Ар бир акындын жүрөгүнүн түпкүрүнөн орун алган эне-балага, өмүрлүк жарына, туулган жерге, анын ичинен Ысык-Көлгө болгон лирикалык темадагы ырлары болгон өңдүү, Омор Султанов да мындай темадан алыстай алган эмес. Бул строфалардагы сөздөрдүн мааниси өтө таамай берилет. Мында уйкаштык «алдыда, калгыла, тагдырга» деген бардык акындардын ырларында кездешүүчү кара сөз тибиндеги реч менен түзүлгөн уйкаштык. Ал эми мындагы «энчиленген биздин кербез тагдырга // жүрдүм мында салкыныңды жамынып» деген кайрыктары, мурда-кийин башка акындардын ыр саптарында кездешпеген оригиналдуу саптар. Жашоого болгон философиялык ой-жүгүртүүнү камтыган бул ыр саптарында турмуштун көрүнбөгөн өксүү, бөксөрүүлөрү, канчалык киндик каның тамган айылыңан кеткиң келбей турса дагы жашоонун бизге энчиленген кербезинин чегинен чыга албайбыз деген

⁴ Асакеева Д. Адабият теориясы. -Б., 2008. -47-б.

⁵ Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. I том. – Ф., -1987. 547-бет.

түшүнүк. Ал тургай кээ бир акындардан айырмаланып:

Апакемди кээде эсимден чыгарып

Асты унутпай сени эстеп сагынып –

деген саптары менен туулган жерин энесинен да артык көрөрүн айтат. Кыргызстандын бермети болгон Ысык-Көл канчалаган акындардын жүрөгүнүн түпкүрүнөн орун алып, оргуштаган таланттардын ыр кайрыктарына айлануу менен дагы келечекте канчалаган жаш таланттардын ырдалып бүтпөс түбөлүктүү граждандык пафостогу ырына себеп болору:

Жүрөм толуп жүрөгүмдө байлык бар

Сен бере элек, мен ала элек кайрыктар

Алып бүтпөс агып жаткан кенчимдей

Аны албаган мен өзүмдө айып бар.

Мейли албасам болсун аман алтын баш

Алып коер бизден кийин келчү жаш...

Көз алдында перзенттик бир милдет ал

Көрүшөбүз кайгы кубанч аралаш. («Кош Ысык-Көл»)⁷ деген ыр саптарында таамай айтылат.

Чыгармачылык тагдыр акындын акын болуп калыптанышына чейинки баскан жолу, башынан өткөргөн тагдырынын эволюциясы катары каралып жүрөт. Акындардын чыгармаларындагы жанрдык тематикасынын көп түрдүүлүгү, адам сезимдеринин өтө майда бөлүктөрүнө чейин чагылдыруусу, ички дүйнөсүнүн гармониясынын ачылуусу, дүйнөнү аңдап билип, ага болгон көз карашынын калып-

танышы жагынан түздөн-түз тагдырына байланыштуу эмеспи. Бул багытта алып караганда О. Султановдун чыгармачылык горизонту да анын басып өткөн тагдырына байланыштуу экенин алгачкы ырлар жыйнагы болгон «Тоо күндөрүнөн» баштап азыркы учурга чейинки чыгармаларынан байкайбыз. Акын ырларында ошол башынан өткөргөн турмуштун түрдүү кырдаалдарын таланты аркылуу чыгармаларында ачып берди. Алгачкы чыгармаларынан тартып, азыркы кезге чейинки чыгармаларында лирикалык каармандын интеллектуалдуу образы, лирикалык каарман «Мени» негизги планда туруп, чыныгы акындык таланты менен инсандык жүзүн ачат. Акындын бул алгачкы ырлар жыйнагындагы ырларынын тематикасы О. Султановдун балалык кезинен баштап, кайда туулуп, кандай турмушту, сагынычты башынан өткөргөндүгүн, алгачкы кадам шилтеген мектебинен баштап, балалык кезиндеги чогуу ойногон досторуна чейин, жашоосунда кандай турмуштук кырдаалдарды башынан өткөргөндүгүн, ата-энесине, эли-жерине, досторуна болгон арзуусун ассоциативдүү чагылдырган. Ар бир ырдын темаларын бириктирип, барактап чыксак акындын автобиографиясын толук үйрөнгөн болобуз.

⁶ Султанов О. Сапарда. -Фрунзе, 1989. -137-б.

⁷ Султанов О. Сапарда. - Фрунзе, 1989. -137-б

Рецензент: филол.и.д. Акматалиев А.